

VAN RÜŞDİYE MEKTEBİ (1862-1908): OSMANLI TAŞRASINDA MODERN ORTA ÖĞRETİMİN KURUMSALLAŞMA VE FİNANSMAN SORUNLARI¹

VAN RÜŞDİYE SCHOOL (1862-1908): INSTITUTIONALISATION AND FINANCING PROBLEMS OF MODERN SECONDARY EDUCATION IN THE OTTOMAN PROVINCES

Mehmet Emin GENLİ

Bağımsız Araştırmacı

m.emingenli@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-9032-8565

ÖZ

Geliş Tarihi:

20.11.2025

Kabul Tarihi:

14.03.2026

Yayın Tarihi:

26.03.2026

Anahtar Kelimeler

Osmanlı,
Van,
Rüşdiye,
Eğitim,
Modernleşme.

Keywords

Ottoman,
Van,
Rüşdiye,
Education,
Modernization.

Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin taşrada modern orta öğretim kurumlarının kurumsallaşma ve yaygınlaşma sürecini Van Vilâyeti'nin ilk rüşdiye mektebi özelinde incelemektedir. Araştırmanın temel amacı, Hicrî 1279 (Miladi 1862/1863) yılında Van Sancağı merkezinde resmi olarak eğitime açılan Van Rüşdiye Mektebi'nin kuruluşundan faaliyetlerinin fiilen sonlandığı döneme kadar geçen süreçteki idarî, mâlî, fizikî altyapı ve pedagojik serüvenini arşiv belgeleri ışığında bütün yönleriyle ortaya koymaktır. Yöntem olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan Maârif Nezâreti Mektubi Kalemî Evrakı (MF.MKT), Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemî Evrakı (MF.İBT), Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD) fonları ile Osmanlı devlet salnameleri, maârif salnameleri ve ilgili ikincil kaynaklar sistematik biçimde taranmıştır. Elde edilen bulgular, okulun bölge halkının 37.000 kuruşluk maddi katkısıyla inşa edildiğini, bina sorununun uzun yıllar çözülmemeyerek eğitim-öğretimi aksattığını, öğretmen ve hademe maaşlarının düşük ve düzensiz olduğunu, merkez-taşra arasındaki mâlî-idarî gerilimin eğitim kalitesini sürekli olumsuz etkilediğini göstermektedir. Van Rüşdiyesi, Tanzimat ve II. Abdülhamid dönemlerindeki merkezileşme ve modernleşme çabalarına rağmen kronik kaynak yetersizliği nedeniyle ideal işleyişten uzak kalmış; buna rağmen Doğu Anadolu'da modern orta öğretimin ilk kurumsal temsilcisi olarak önemli bir tarihi işlev üstlenmiştir.

ABSTRACT

This study examines the institutionalization and dissemination of modern secondary education institutions in the Ottoman provinces through the example of Van Province's first rüşdiye school. The main objective is to reveal the administrative, financial, physical, and pedagogical history of Van Rüşdiye School – officially opened in the centre of Van Sanjak in H. 1279 (1862/1863) – from its establishment until the effective cessation of its activities, based on archival documents. The method involves systematic analysis of the Ministry of Education Correspondence Records (MF.MKT), Primary Education Office Records (MF.İBT), Council of State Documents (ŞD), state and education yearbooks, and relevant secondary sources in the Ottoman Prime Ministry Archives. The findings demonstrate that the school was constructed with a 37,000-kuruş contribution from the local population, the building problem remained unresolved for years and disrupted education, teachers' and janitors' salaries were low and irregular, and the ongoing financial-administrative tension between centre and province persistently impaired educational quality. Despite centralisation and modernisation efforts during the Tanzimat and Abdülhamid II periods, Van Rüşdiye School fell short of ideal functioning due to chronic resource shortages; nevertheless, it served as the pioneering institutional representative of modern secondary education in Eastern Anatolia.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1827187>

Atıf/Cite as: GENLİ, M.E. (2026). Van Rüşdiye Mektebi (1862-1908): Osmanlı taşrasında modern orta öğretimin kurumsallaşma ve finansman sorunları. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 16(1), 78-93.

¹ Bu makale, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda Doç. Dr. Veynel GÜRHAN danışmanlığında Mehmet Emin GENLİ tarafından tamamlanan "Van ve Çevresinde Eğitim Faaliyetleri (1862-1914)" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldaki eğitim modernleşmesi, rüşdiye mekteplerini merkezî otoritenin taşrada kurumsallaşma aracı haline getirmiştir. 1869 Maârif-i Umumiye Nizamnamesi ile standart bina, maaş ve müfredat şartları belirlenen rüşdiyeler, teoride yaygın ve düzenli bir orta öğretim ağı oluşturmayı hedeflemiştir. Uygulamada ise özellikle uzak ve iktisaden zayıf vilâyetlerde mâlî yetersizlik, idarî koordinasyon eksikliği ve altyapı sorunlarıyla karşılaşmıştır. Bu zorluklar, merkez ile taşra arasında yapısal bir gerilim doğurmuş ve Osmanlı modernleşmesinin taşradaki sınırlarını belirleyen temel dinamiklerden biri olmuştur.

Tanzimat döneminde mâlî darboğazlar nedeniyle geliştirilen yarı (nîm) rüşdiyeler gibi pratik modeller, taşrada eğitim yaygınlaştırmanın hibrit finansman ve sınırlı personel ile mümkün kılınabileceğini ortaya koymuştur. Merkezden tam destek yerine halk katkısı ve yerel kaynaklara dayalı çözümler öne çıkmıştır. Van Vilâyeti'nde açılan rüşdiyeler, resmî statüleri tam olsa da uygulamada bu hibrit özellikleri taşımış; bina inşası ve bazı masrafların halk katkısıyla karşılanması, maaşların düşük ve düzensiz ödenmesi gibi yapısal sorunlarla mücadele etmiştir. Bu durum, Van örneğini Doğu Anadolu'da modern orta öğretimin öncü kurumu kılarken, Osmanlı taşra eğitiminin karşılaştığı derin sınırlılıkları da somutlaştırmaktadır.

Bu çalışma, Van Vilâyeti özelinde 1862-1908 yılları arasında faaliyet gösteren Van Rüşdiye Mektebi'nin idarî, malî ve pedagojik serüvenini arşiv belgeleri ışığında incelemektedir. Aynı zamanda vilâyet genelinde açılan diğer rüşdiyelerle karşılaştırmalı bir bakış sunmaktadır. Bu yaklaşım, Van Merkez Rüşdiyesi'nin vilâyet çapındaki yaygınlaşma örüntüsü ve ortak zorluklar bağlamında değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Araştırma, merkez-taşra gerilimi, kaynak kısıtı ve kurumsallaşma kavramlarını kuramsal çerçeve olarak benimseyerek, Osmanlı eğitim modernleşmesinin taşradaki sınırlarını mikro-tarih ve vilâyet ölçeğinde tartışmaya katkı sunmayı hedeflemektedir.

Araştırmada birincil kaynak olarak T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yer alan Maârif Nezâreti Mektubî Kalemi (MF.MKT), Tedrisât-ı İbtidâiye Kalemi (MF.İBT), Şura-yı Devlet (ŞD), Dahiliye (İ.DH) ve ilgili diğer fonlardaki belgeler sistematik biçimde taranmış; Salnâme-i Devlet-i Osmaniye, Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye ve Van Vilâyeti'ne ait salname destekleyici veri olarak kullanılmıştır. İkincil kaynaklar arasında Osmanlı eğitim tarihi ve taşra modernleşmesi üzerine yapılmış temel çalışmalar ile bölge tarihine ilişkin monografiler yer almaktadır.

Çalışma, sırasıyla Osmanlı eğitim sisteminde rüşdiye mekteplerinin normatif çerçevesini çizdikten sonra Van Rüşdiye Mektebi'nin açılışı ve ilk bina durumunu, bina sorunları ile yeni inşaat girişimlerini, 1895 tamiratları ve merkez-taşra malî müzakerelerini, öğretmen kadrosu ve özlük haklarını, personel ile öğrenci mevcutlarının kronolojik seyrini, öğrenci devam-devamsızlık durumu ve ders programlarındaki değişimleri, eğitim materyalleri ile lojistik sorunlarını ayrıntılı olarak ele almakta; vilâyet genelindeki diğer rüşdiyelerle karşılaştırmalı bir bakış sunmakta ve sonuç kısmında bulguları Osmanlı taşra eğitiminin kurumsallaşma ve finansman problemleri bağlamında sentezleyerek değerlendirmektedir.

Osmanlı Eğitim Sisteminde Rüşdiye Mektepleri

Osmanlı Devleti'nde eğitim, sağlık ve bayındırlık gibi, günümüzde kamu hizmeti olarak tanımlanan alanlar, uzun asırlar boyunca merkezi otoritenin doğrudan idaresi dışında tutulmuş; vakıflar, cemaatler, esnaf teşkilatları ve mahalli eşraf gibi sivil aktörler vasıtasıyla, devletin sadece gözetim ve himayesi altında yürütülmüştür. Ancak 19. yüzyılın küresel dönüşümleriyle birlikte, özellikle Avrupa devletlerindeki “kamu hizmeti” anlayışının etkisi ve içerdeki merkezileşme ihtiyacı, bu hizmetlerin devlet sorumluluğuna alınması fikrini güçlendirmiştir. II. Mahmud dönemi (1808-1839), bu dönüşümün dönüm noktası olmuştur. Padişah, hem merkezi otoriteyi pekiştirmek hem de tebaayı eğitim yoluyla bilinçlendirmek ve sadakate bağlamak gayesiyle 1824'te İstanbul'da sıbyan mekteplerinin zorunlu olduğunu ilan etmiştir. Ne var ki altyapı noksanlığı, Vaka-i Hayriye'nin yarattığı sarsıntı, Rusya ve Mısır meseleleri gibi ağır siyasi-mâlî yükler, bu cesur girişimin arzu edilen başarıyı göstermesini engellemiştir (Yıldız, 2021: 23; Karal, 2011: 159).

Tanzimat'la birlikte, II. Mahmud'un başlattığı merkezileşme hamlesi daha sistematik bir çerçeveye oturtulmuş ve taşrada da yoğun bir okullaşma hareketi başlatılmıştır. Medrese ve cemaat okullarının yanı sıra askerî, mülki ve mesleki okullar yaygınlaşırken, eğitim faaliyetlerinin düzenli yürütülmesi için kurumsal teşkilatlanma zorunlu hâle gelmiştir (Sakaoğlu, 1991: 73-77). 1845'te Meclis-i Vâlâ bünyesinde kurulan Meclis-i Maârif-i Muvakkat, bir yıl sonra kalıcı statü kazanarak Meclis-i Maârif-i Umumiye adını almıştır. Buna bağlı olarak, nezâret unvanı taşisa

da fiilen müdürlük gibi işleyen Mekâtib-i Umumiye Nezâreti teşekkül etmiştir. 1856 Islahat Fermanı ise gayrimüslim cemaatlerin okul açma hakkını tanıırken, öğretmen atamalarının padişah onayıyla yapılmasını ve Müslüman-gayrimüslim üyelerden oluşan Meclis-i Muhtelit-i Maârif'in denetim görevini üstlenmesini karara bağlamıştır. Bütün bu adımlar, eğitimde birlik ve devlet kontrolünü sağlamayı hedeflemiştir. Nitekim 1857'de Mekâtib-i Umumiye Nezâreti, tam yetkili Maârif-i Umumiye Nezâreti'ne dönüştürülerek kurumsal olgunluğa erişmiştir (Öztürk, 2008: 300-303; Gündüz, 2015: 67-69; Demirel, 2002: 73-74).

Maârif Nezâreti'nin teşekkülüyle idari yapı tamamlanmış ve 1869 Maârif-i Umumiye Nizamnâmesi ise eğitim sistemini baştan sona düzenleyen en kapsamlı metin olarak ortaya çıkmıştır. Nizamnâme, okulları umumi (devletçe idare olunan) ve hususi (cemaat veya şahıslarca kurulan fakat devletin nezâreti altında bulunan) diye iki ana kategoriye ayırmış; sıbyan, rüşdiye, idâdî ve âlî seviyedeki umumi okulların açılış şartlarından ders programlarına, öğretmen niteliklerinden maaşlara kadar her detayı tanzim etmiştir. Hususi okulların ise ücretli veya ücretsiz kurulabileceği, masraflarının kurucular veya vakıflar tarafından karşılanacağı hükme bağlanmıştır. Her iki tür okulda da dayak gibi geleneksel cezaların yasaklanması ve usûl-i cedîdeye geçilmesi hedeflenmiştir (Akyüz, 2020: 207; İbnü's-Şeyh Nafi, 2001: 424-459).

Nizamnâme'de rüşdiyeler için getirilen hükümler özellikle dikkat çekicidir: 500 haneden fazla nüfusu olan her kasabada bir rüşdiye açılması mecburi kılınmış; bina, öğretmen ve hizmetli giderlerinin vilayet maârif sandığından karşılanması, inşaatın Meclis-i Kebîr-i Maârifçe onaylı plana göre yapılması, öğrenci sayısına göre bir veya iki muallim, bir mubassır ve bir hademe tayini öngörülmüştür. Muallim-i evvellere 800, muallim-i sânilere 500, mubassırlara 250, hademelere 150 kuruş maaş bağlanmış; yıllık ortalama masraf 4.000 kuruş olarak tahmin edilmiş ve eğitim süresi dört yıl olarak belirlenmiştir (İbnü's-Şeyh Nafi, 2001: 428). Ancak bu ideal rakamların çoğu, taşradaki mâlî imkânsızlıklar yüzünden kâğıt üzerinde kalmıştır.

Tanzimat modernleşmesinin karakteristik ikiliği eğitimde de kendini hissettirmiştir. Devlet adamları bir yandan nizamnâme ve teşkilatla modern yapıyı kurarken, diğer yandan medrese ve sıbyan mekteplerine dokunmamış, geleneksel eğitim kendi mecrasında devam etmiştir. Yeni okullar medrese müfredatından tamamen kopmamıştır. Dini ilimler yeni müfredatta da önemli yer tutmuş, pozitif bilimler ise ek olarak programa alınmıştır. Böylece, dini ilimlerin medresede, fen ilimlerinin yeni mekteplerde öğretileceği net bir ayırım oluşturulamamıştır. Modern eğitim, medresenin izlerini taşıyan melez bir yapı içinde gelişmiştir (Akgündüz, 2004: 113-129).

Bu düzenlemeler, II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) geniş ölçekli uygulamaya dökülmüştür. Özellikle taşrada ibtidâî ve rüşdiye ağının yaygınlaştırılması, dârülmualimin ve idâdîlerin açılması yönünde kayda değer mesafe alınmış ve eğitim İstanbul'un imtiyazı olmaktan çıkmıştır. Ne var ki, mâlî darlık ve nitelikli öğretmen noksanlığı, sayısal ilerlemeyi nitelik artışıyla destekleyememiş, eğitimde nicelik-nitelik dengesizliği kronik bir sorun olarak kalmıştır (Kodaman, 1991: 163-164).

Rüşdiye fikrinin ilk uygulamaları sayılan Mekteb-i Maârif-i Adlî ve Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye'nin arzu edilen başarıyı gösterememesi üzerine, 1847'de Mekâtib-i Umumiye Müdürü Kemâl Efendi, Davudpaşa'daki bir sıbyan mektebini modern usulde rüşdiyeye dönüştürmüştür (Cengiz-Karataş, 2020: 105-106; Altınova, 2010: 100). Sınavla öğrenci alan, usûl-i cedîdeyle eğitim veren bu okulun başarısı, rüşdiyelerin yaygınlaşmasında dönüm noktası olmuştur. Ardından İstanbul'da Bayezid, Üsküdar, Tophane ve Bâb-ı Âlî çevresinde beş yeni rüşdiye açılmıştır. Kısa sürede İşkodra, Edirne, Yanya, Berat, Preveze, Sofya, Şumnu, Selanik, Filibe, Rusçuk, Vidin, Manastır ve Üsküp gibi Balkan vilayetlerinde de rüşdiyeler kurulmuştur (Akyüz, 2020: 164; Ergin, 1977: 232). 1869'a gelindiğinde İstanbul'da (biri kız) 13, taşrada 125 rüşdiye faaliyet göstermekteydi (Bilim, 1984: 45-47).

1876'da imparatorluk genelinde 425 okul ve yaklaşık 19.000 öğrenci sayısına ulaşılmıştır (Bilim, 1984: 51-52). II. Abdülhamid döneminde ise bu rakamlar zirveye çıkmış, 1900'lerin başında 619 rüşdiye ve yaklaşık 40.000 öğrenci kaydedilmiştir (Kodaman, 1991: 105).

Nizamnâme sonrası iki önemli yapısal değişiklik daha yaşanmıştır. 1892'de eğitim süresi dört yıldan üç yıla indirilmiş, bazı bölgelerde rüşdiyeler idâdîlerle birleştirilerek boş binalar ibtidâîlere tahsis edilmiştir (Kodaman, 1991: 108). İkinci büyük düzenleme ise 1913 Tedrîsât-ı İbtidâîyye Kânûn-ı Muvakkati ile ibtidâî ve rüşdiyeler Mekâtib-i İbtidâîyye-i Umumiye adı altında tek çatı altında toplanmıştır (Sakaoglu, 1991: 139).

Van Rüşdiye Mektebi'nin Açılması ve İlk Bina Durumu

Van Vilâyeti sınırları içinde teşkil edilmiş ilk rüşdiye mektebi olma özelliğini taşıyan bu eğitim kurumu, Van Sancağı merkezinde Hicrî 1279 (Milâdî 1862/1863) yılında resmen eğitime açılmıştır (BOA, A.MKT.MHM, 258/62). Bu açılış, Van Vilâyeti'nde Tanzimat'ın taşraya yayılma çabasının somut bir adımıdır.

Okul binası, Hafızıye Mahallesi'nde halk arasında "Bahçeler" olarak bilinen mevkiye inşa edilmiştir. Bina, tamamen bölge ahalisinin kendi imkânlarıyla karşıladığı 37.000 kuruşluk maliyetle tamamlanmıştır (BOA, MF.MKT, 216/45). Merkezden yeterli mâlî desteğin sağlanamaması, yerel halkın hayırseverlik ve katkı mekanizmalarına dayalı bir finansman modelini devreye sokmuştur. Tanzimat döneminde mâlî darboğazlar nedeniyle geliştirilen yarı (nîm) rüşdiyeler gibi hibrit çözümlere benzer şekilde, Van Rüşdiyesi de resmî statüsüne rağmen uygulamada halk katkısına ve yerel kaynaklara bağımlı kalmıştır (Uyanık, 2012: 15-18). Okul çevresine inşa edilen dükkânlardan elde edilen kira gelirleri ise vilâyet dâhilindeki ibtidâî mekteplerin masraflarına tahsis edilmek üzere ayrılmıştır (BOA, MF.MKT, 106/79). Bu yaklaşım, taşranın kendi kendini finanse etme arayışının erken bir örneğini oluşturmakta ve Osmanlı modernleşmesinin merkezi kaynak yetersizliği karşısında yerel inisiyatiflere yöneldiğini gözler önüne sermektedir.

Ne var ki bu başlangıçtaki yerel dayanışma, okulun uzun vadeli sürdürülebilirliğini temin edememiştir. İnşa edildiği tarihten 1894 yılına kadar işlevini sürdüren bina, bu tarihten itibaren hızla yıpranmış ve yıkılma noktasına gelmiştir. Bu hızlı tahribat, yalnızca fizikî bir aşınma olmanın ötesinde, merkezi otoritenin taşradaki altyapı yatırımlarını etkin biçimde destekleyememesinin ve idarî koordinasyon eksikliğinin doğrudan bir yansımasıdır.

Bina Sorunları ve Yeni İnşa Girişimleri

1894 yılında idâdî mektebi için şehirde uygun bir bina satın alınmış ve bu yapı iki katlı olarak yeniden tanzim edilmek üzere projelendirilmiştir. Plana göre binada yemekhane, cami, felsefe ve resim odalarıyla kimya laboratuvarı, yedi adet derslik, müdür ve öğretmenler odası ile diğer görevlilere mahsus mekânlar öngörülmüştü. Ne var ki devletin ağır mâlî buhranı, Van Vilâyeti'ndeki resmî daire binalarının genel yetersizliği ve özellikle 1895-1896 yıllarında patlak veren isyan hareketleri, kurumlar arasında kaynak ve öncelik paylaşımı konusunda keskin bir rekabete yol açmıştır (BOA, MF.MKT, 236/51).

Vilâyet İdare Meclisi, idâdî binasına bazı ilaveler yapılarak rüşdiye mektebinin de buraya nakledilmesini ve mevcut rüşdiye binasının aylık 700 kuruş bedelle adliyeye kiralanmasını teklif etmiştir. Adliye makamı ise kendi binasının harap vaziyette olması, memurların güvenliğinin tehlikede bulunması ve evrak ile silahların muhafazasının imkânsız hâle gelmesi gerekçeleriyle aynı binanın kendilerine tahsisini talep etmişse de bu istek kabul görmemiştir. Netice itibarıyla Van isyanının yarattığı olağanüstü şartlar nedeniyle idâdî binası askeriye devredilmiş, yeni idâdî maârif idaresine teslim edilememiş ve Van Rüşdiyesi eski ve giderek haraplaşan binasında eğitim-öğretime devam etmek zorunda kalmıştır (BOA, MF.MKT, 236/51). Kısa süre sonra bina temelden çökme noktasına gelmiştir. Tamamen yıkılması hâlinde mevcut kereste ve malzemelerin zayi olacağı endişesiyle durum Maârif Nezâreti'ne arz edilmiştir (BOA, MF.MKT, 177/5).

Bu gelişmeler, merkez ile taşra arasındaki kaynak paylaşımındaki yapısal dengesizliği açıkça sergilemektedir. Vilâyet, bölgenin mâlî bağımsızlığını güçlendirmek ve merkezden gelen ödeneklere bağımlılığı azaltmak amacıyla yeni rüşdiye binasını "kül yapı" şeklinde inşa edip etrafına dükkânlar yaptırarak kira geliri elde etmeyi hedeflemiştir. Bu strateji, taşranın kendi kendini idame ettirme arayışının dikkat çekici bir örneğini oluşturmaktadır. Yarı (nîm) rüşdiyelerde görülen hibrit finansman yaklaşımına benzer şekilde, halk katkısı ve yerel gelirlerle eğitim faaliyetlerinin sürdürülebilir kılınmaya çalışıldığını ortaya koymaktadır (Uyanık, 2012: 5-12). Bu maksatla Maârif Nezâreti'ne sunulan teklifte, 60.400 kûsur kuruş sarfıyla modern bir okul binası ve bitişğinde çarşı inşa edilmesi talep edilmiştir. Çarşıdan yıllık 12.000 kuruşun üzerinde gelir elde edileceği ve bu gelirle ibtidâî mekteplerin ihtiyaçlarının karşılanacağı vurgulanmıştır (BOA, MF.MKT, 177/5; 216/45).

Vilâyetin teklifi üzerine Nezâret, inşaat mahallinde keşif yapılmasını istemiş; Van Vilâyeti de keşif heyetini görevlendirmiş ve raporu merkeze göndermiştir. Keşif raporunda binanın onarımı için ilk etapta 15.000 kûsur kuruş gerektiği, aylık 1.500 kuruş civarında gelir ihtiyacı duyulduğu ve inşaat mevsiminin haziran-eylül ayları arasında sınırlı olduğu belirtilmiştir. Ancak Maârif Nezâreti, keşif raporunun ve bina planının noksan olduğunu (metre ölçüleri hatalı, kroki eksik, rayiç bedel defteri gönderilmemiş, malzeme miktarı ve amele ücretleri araştırılmamış) gerekçe göstererek evrakı yeniden tanzim edilmek üzere iade etmiştir (BOA, MF.MKT, 216/45).

Bu tür bürokratik gecikmeler ve evrak iadeleri, Osmanlı modernleşmesinin taşradaki ilerleyişini sekteye uğratan en önemli unsurlardan birini oluşturmaktadır. Merkez, taşradan gelen talepleri titizlikle denetlerken yeterli mâlî kaynak aktaramamakta; vilâyet ise en basit onarım ve inşaat girişimlerini dahi uzun yazışmalarla sonuçlandıramamaktadır. Van Rüşdiyesi, başlangıçtaki yerel gayretlere rağmen bina meselesinin uzaması nedeniyle eğitim kalitesini uzun yıllar koruyamamıştır. Bu da merkezi düzenlemelerin taşra koşullarına intibak edememesinin somut bir tezahürü olmuştur.

1895 Tamiratları ve Merkez-Taşra Mâlî Müzakereleri

1895 yılında Van Maârif İdaresi'nde görevli Celâl Efendi, mevcut (atik) rüşdiye binasının ağırlaşan harap vaziyeti nedeniyle acil tamirat ihtiyacı olduğunu Maârif Nezâreti'ne bildirmiş ve ödenek talep etmiştir (BOA, MF.MKT, 271/37). Celâl Efendi'nin yazısında bazı duvarların çöktüğü ve üst kısımların her an yıkılma tehlikesi taşıdığı belirtilmiştir.

Meclis-i Kebîr-i Maârif, yapılan müzakere neticesinde üst katın tamamen yıktırılmasına ve kalan kısımların sağlamlaştırılmasına karar vermiş ve talep edilen tahsisatın derhal gönderilmesini uygun görmüştür. Gönderilen ödenekle üst kat yıktırılmış, alt kısımlar esaslı tamir görmüş ve ayrılan miktardan önemli bir tasarruf sağlanarak kalan kısım Nezârete iade edilmiştir. Nezâret, bu titiz ve hesaplı idareyi memnuniyetle karşılamış ve Van Maârif İdaresi'ni takdir etmiştir (BOA, MF.MKT, 271/37).

Bu olay, Osmanlı taşra eğitimindeki kaynak yönetiminin paradoksal doğasını çarpıcı biçimde sergilemektedir. Merkez, en küçük tamirat için bile uzun müzakere ve detaylı rapor talep ederken, vilâyet sınırlı imkânlarla fedakârlık yaparak tasarruf üretmekte; ancak bu tasarruf bile merkez tarafından başarı olarak kutlanmaktadır. Aslında bu yaklaşım, devletin modern eğitim kurumlarını yaygınlaştırma iradesinin varlığına rağmen, mâlî kaynak yetersizliği ve bürokratik hantallık nedeniyle taşrada somut ilerleme kaydedilemediğini açıkça doğrulamaktadır. Küçük bir tamiratın bile aylarca süren yazışmalarla sonuçlanması, merkez ile taşra arasındaki idarî dengesizliğin eğitim kalitesini nasıl sürekli etkilediğinin tipik bir örneğidir.

Ayrıca 1906 yılında Maârif Nezâreti'nin Van Rüşdiyesi ile Edremid (Erciş) Rüşdiyesi'ni ilga ederek kaynakları Van merkezinde modern bir idâdî mektebi inşasına yönlendirme kararı alması da dikkate değerdir (BOA, MF.MKT, 933/17). Ne var ki arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere bu radikal teşkilat değişikliği fiilen hayata geçirilememiştir. Her iki rüşdiye belirli ölçülerde faaliyetini sürdürmüş, idâdî inşası ise mâlî yetersizlikler ve idarî zorluklar nedeniyle ertelenmiştir. Bu süreç, merkezin taşradaki eğitim ağını rasyonelleştirme girişiminin bile kaynak kıtlığı karşısında başarısız kaldığını ve Van Rüşdiyesi'nin karşılaştığı zorlukların sistematik bir nitelik taşıdığını doğrulamaktadır.

Öğretmen Kadrosu ve Özlük Hakları

Van Rüşdiye Mektebi, faaliyet gösterdiği süre boyunca genellikle muallim-i evvel, muallim-i sâni, hat/rika muallimi ve hademe kadrosuyla eğitim faaliyetlerini yürütmüştür. Arşiv kayıtları, öğretmenlerin düşük ve düzensiz maaşlar nedeniyle sıkça mağduriyet yaşadığını, bu durumun personel istikrarını ve eğitim kalitesini doğrudan olumsuz etkilediğini ortaya koymaktadır.

Muallim-i Evveller

1870 yılında yapılan imtihan sonucunda muallim-i evvel olarak tayin edilen Mehmed Şevki Efendi, 1876 yılına kadar büyük fedakârlıkla görev yapmış ve üstün hizmetleri vilâyet gazetesinde takdir edilmiştir (BOA, MF.MKT, 44/30; 45/63). 1877'de ailesinin zor durumunda kalması üzerine dört aylık izin talebinde bulunmuş, yerine Hâfız Ali Efendi'yi vekâleten önermişse de Nezâret bu süreyi pedagojik gerekçelerle bir buçuk aya indirmiştir (BOA, MF.İBT, 9/14; BOA, MF.MKT, 46/40). İzin süresini aşan Mehmed Şevki Efendi'nin Trabzon'da hastalanması uzun yazışmalara yol açmış ve Aralık 1877'de görevine dönmüştür (BOA, MF.MKT, 52/70; 52/49).

Bölgedeki öğretmen açığı nedeniyle 1878'de kendisine Bahçeler ve Edremid rüşdiyelerinde de ders yükü verilmiş, riyaziye dersleri Hâfız Ali Efendi'ye bırakılmıştır (BOA, MF.MKT, 57/33; 61/39). Her iki öğretmenin zam talebi üzerine Mehmed Şevki Efendi'nin maaşı 590 kuruştan 700 kuruşa yükseltilmiştir (BOA, MF.MKT, 56/100). 1880'de Trabzon'a nakil talebi münhal kadro bulunmaması gerekçesiyle reddedilmiştir. Yine 1882'de ise Van'ın

havasının sıhhatine zarar verdiği gerekçesiyle yapılan nakil talebi de reddedilmiştir (BOA, MF.İBT, 14/62; MF.MKT, 75/53).

1888’de İbrahim Şükrü Efendi’nin ağır hastalığı ders programını aksatmış, imtihanlar ertelenmiş ve talebe bir yıl aynı sınıfta bırakılmıştır (BOA, MF.MKT, 100/3). Hastalığın nüksetmesi üzerine Mehmed Hilmi Efendi göreve getirilmiştir (BOA, İ.DH, 1112/87041; BOA, MF.MKT, 239/49; 247/13). 1895’te Bekir Efendi 700 kuruş maaşla terfi etmişse de maaşının sonradan 500 kuruşa indirilmesi, devletin mâlî darlığının öğretmen özlük haklarına doğrudan yansıdığını göstermektedir (BOA, MF.MKT, 278/10; 822/35; 278/51).

Muallim-i Sâniler

Muallim-i sâni kadrosunda Mehmed Rifat Efendi (1870’ler) ilk zikredilen isimdir. 1872’de mevcut muallim-i sâninin devamsızlık ve usulsüzlükleri nedeniyle ihtar edildiği kaydedilmiştir (BOA, DH.SAİDD, 109/417; BOA, MF.MKT, 3/24; 1063/43; 746/7). Daha sonra Ali Rızâ Efendi (1874), Hâfız Ali Efendi (1881), Ahmed Efendi (1883 kısa süre) gibi isimler görev almış ve maaşları 250-300 kuruş bandında kalmış, zam talepleri genellikle reddedilmiştir (BOA, MF.MKT, 72/1; 23/20; BOA, MF.İBT, 17/69).

1891’de Hacı Resûl Efendi hakkında şikâyet edilmiş, 1892’de istifa etmiştir (BOA, MF.MKT, 130/104; 170/136). 1903’te Mehmed Rifat Efendi yeniden tayin edilmiş ancak öğrenci mevcudunun 80’den 7’ye düşmesi üzerine azledilmiş ve yerine getirilen Hasan Efendi ile mevcut kısa sürede 90’a çıkarılmıştır (BOA, MF.MKT, 746/7).

Hat / Rika Muallimleri ve Diğer Hizmetli Personeller

Hat muallimi İsa Efendi, okulun açılışından (1864 veya 1869) 1908’e kadar 44 yıl kesintisiz görev yapmıştır. Başlangıçtaki 80 kuruş maaşına 1871’de 40 kuruş, 1889’da vali müdahalesiyle 60 kuruş zam yapılmıştır (BOA, ŞD, 1083/25; MF.MKT, 108/66; 104/52; BOA, MF.İBT, 31/133). Diğer hat muallimleri (Hüseyin Efendi 1890-1899, Cemal Efendi 1893 kısa süre) daha kısa süreli hizmet vermiş, maaşlar 60-100 kuruş arasında değişmiştir. İsa Efendi’nin uzun süreli hizmeti istisnâ bir fedakârlık örneği olsa da maaş yetersizliği öğretmenleri uzun yıllar geçim sıkıntısı içinde bırakmıştır (BOA, MF.MKT, 189/96).

Hademe kadrosunda Ahmed Efendi (1888’de 50 kuruşla nakil), Hacı İsmail Ağa (66 kuruş) gibi isimler yer almış ve öğrenci sayısına göre oluşan maaş eşitsizlikleri vali müdahalesiyle kısmen giderilmiştir (BOA, MF.MKT, 107/14).

Bu örnekler, taşrada nitelikli öğretmenlerin uzun süreli istihdamının ne denli güç olduğunu ortaya koymaktadır. 1869 Maârif-i Umumiye Nizamnâmesi’nde öngörülen maaşlar ve özlük hakları uygulamada büyük ölçüde karşılanamamış, öğretmenler ağır ders yükü, düşük ücret, ödeme gecikmeleri, devamsızlık, istifalar ve transfer engelleri nedeniyle istikrarsız bir ortamda çalışmak zorunda kalmıştır (Somel, 2015: 180-181). Bu özlük hakları sorunları, nitelikli personelin taşraya gelmesini engellemiştir. Ayrıca, eğitim kalitesinin ve öğrenci devamlılığının sürekliliğini baltalamış, Osmanlı modernleşmesinin taşradaki en belirgin zaafılarından birini oluşturmuştur. Merkezi otorite modern eğitim ağını kurma iradesini göstermiş olsa da, bunu destekleyecek mekanizmaları taşraya etkin biçimde ulaştıramamıştır. Eğitim kalitesi, öğrenci mevcudu ve kurumsallaşma süreci bu koşullar altında zarar görmüştür.

Personel ve Öğrenci Mevcutlarının Kronolojik Seyri (1870-1908)

Van Rüşdiye Mektebi’nin arşiv belgelerinden tespit edilebilen öğretmen, hademe ve öğrenci sayıları, okulun faal olduğu yıllar itibarıyla aşağıdaki tabloda özetlenmiştir. Bu tablo, okulun personel yapısındaki istikrarı ve öğrenci mevcudundaki dalgalanmaları kronolojik olarak göstermektedir.

Tablo 1. Van Rüşdiyesi’nde Personel ve Öğrenci Sayıları (1870-1903)

	M. Evvel	M. Sâni	M. Salis	Rika/Hat M.	Bevvab/Hademe	Talebe Adeti
1870	M. Şevki Efendi					
1871	M. Şevki Efendi	Yusuf Efendi				80
1872	M. Şevki Efendi					78

1873	M. Şevki Efendi	Yusuf Efendi			80/78
1874	M. Şevki Efendi	Yusuf Efendi			80/67
1875	M. Şevki Efendi	Ali Efendi			80/50
1876	M. Şevki Efendi				50
1877	M. Şevki Efendi				55
1881	M. Şevki Efendi				40
1882	M. Şevki Efendi				40
1883					44
1884					48
1885					48
1886					53
1887					110
1888					84
1893					76
1896					92
1898	Bekir Ef.	Mustafa Efendi	İsa Ef.	1	30
1899	Bekir Ef.	Mehmet Efendi	İsa Ef.	1	27
1900	Bekir Ef.	Mehmet Efendi	İsa Ef.	1	21
1901	Bekir Ef.	Mehmet Efendi	İsa Ef.	1	17
1903	Bekir Ef.	Mehmet Efendi	İsa Ef.	1	17

Not. Veriler: BOA. MF. MKT. 44/30; 10/124; BOA. Y. EE. 132/7; SVE, H. 1288/1870: 134; H. 1290/1872: 128; H. 1291/1873: 128; H. 1292/1874: 132; SDO, H. 1289/1871: 239; H. 1290/1872: 212; H. 1291/1873: 216-217; H. 1292/1874: 156; H. 1293/1875: 160; H. 1294/1876: 536; H. 1298/1880: 293; H. 1299:1881: 276-277; H. 1300/1882: 212; H. 1301/1883: 397; H. 1302/1884: 419; H. 1303/1885: 337; H. 1304/1886: 323; H. 1305/1887: 249-250; SNMU, H. 1316/1898: 1206; H. 1317/1899: 1422; H. 1318/1900: 1594; H. 1319/1901: 922; H. 1321/1903: 688; Alkan, 2000: 30, 85'ten elde edilmiştir.

Tablo 1'de yer alan verilere göre, Van Rüşdiye Mektebi'nin öğretmen ve hizmetli kadrosu, kuruluşundan Cumhuriyet dönemine uzanan yaklaşık yarım asırlık süreçte büyük ölçüde sabit kalmıştır. Genellikle bir muallim-i evvel, bir muallim-i sâni, bir hat muallimi ve bir hademedden oluşan asgarî kadroyla idare edilmiştir. Muallim-i sâlis veya mubassır gibi ek personel ancak kısa süreli ve istisnâî durumlarda istihdam edilebilmiştir. Bu sınırlı kadro yapısı, taşradaki kaynak kıtlığının doğrudan bir yansımasıdır. Merkezi düzenlemelerde öngörülen daha geniş personel istihdamı (mubassır, birden fazla muallim) mâlî imkânsızlıklar nedeniyle hayata geçirilememiştir.

Öğrenci mevcudu 1894-1895 yıllarında 80'lerin üzerine çıkmışken, Van Askerî Rüşdiyesi'nin 1894'te resmen eğitime başlamasından itibaren belirgin bir gerileme yaşanmıştır. Özellikle 1896'dan sonra sayıdaki hızlı düşüşün başlıca nedeni, askerî rüşdiyenin sunduğu avantajlardır: ücretsiz eğitim, üniforma, yatılılık imkânı, disiplinli yapı ve doğrudan subay yetiştirme yolu. Bu unsurlar, vilâyet merkezindeki orta halli ve alt tabaka ailelerin tercihini büyük ölçüde askerî okuldan yana çevirmiştir. Sivil Van Rüşdiyesi ise giderek daralan bir öğrenci kitlesiyle yetinmek zorunda kalmıştır (Bingöl, 2018: 338-362; Arvas, 2016: 162-167; Genli, 2025: 218-223). Bu rekabet, taşrada modern eğitim tercihlerinin sosyal prestij ve pratik fayda (maliyet avantajı, kariyer imkânı) ekseninde şekillendiğini ortaya koymaktadır. Sivil rüşdiyelerin ücretli veya yarı ücretli yapısı, sınırlı altyapısı ve düşük prestiji aileler nezdinde dezavantaj yaratmıştır. Dolayısıyla okul hem pedagojik açıdan (devamlılık ve motivasyon kaybı) hem de mâlî açıdan (talebe noksanlığı, gelir azalması, personel motivasyonundaki gerileme) olumsuz etkilenmiştir.

Öğrenci Sayısı ve Devam-Devamsızlık Durumu

Vilayet tarafından düzenli olarak tutulan devam-devamsızlık ve hülasa cetvelleri, Maârif Nezâreti'ne sistematik biçimde arz edilmekteydi. Van Merkez Rüşdiyesi'ne ait elimize ulaşan en erken tarihli devam cetveli 1894 yılına, tespit edilebilen en son cetvel ise 1906-1907 eğitim-öğretim yılına aittir.

31 Ekim 1894 (19 Teşrinievvel 1310) tarihli ve 1894 yılının mayıs-haziran-temmuz aylarını kapsayan öğretmen, hademe ve talebe devam-devamsızlık cetveli şu şekildedir:

Tablo 2. Van Rüşdiyesi'nde Müfredat ve Öğrenci Sayısı (1894)

	İşlenen Dersler	Toplam Talebe Adeti
1. Sınıf	Kuran-ı Kerim, Kıssa-ı Enbiya, İmlâ, İlm-i Hal, Hendese, Bina, Tecvid, Hatt-ı Sülüs	50
2. Sınıf	İmlâ, Kuran-ı Kerim, Sarf-ı Osmanî, Maksud, Kavaid-i Farisi, Dürr-i Yekta, Coğrafya (Avrupa Kıtası), Hatt-ı Rika, Tecvid, Mukayyasat	13
3. Sınıf	Coğrafya (E'dad-ı Merkab-ı Kıtaat), Tecvid, Hamse, Tarih-i İslam, Hatt-ı Rika, Dürr-i Yekta, Elif-ba'yı Fransuvi, Kavaid-i Osmanî, İmla, İzhar-ı Gülistan, Kuran-ı Kerim	12
4. Sınıf	İnşa, İmlâ, Tarih-i İslam, Usul-ü Talim Tekmil-i Tatbikat, Dürr-i Yekta, Hesab, Rika, Kavaid, Gülistan	7

Not. Veriler BOA, MF.İBT, 42/22'den elde edilmiştir.

1894 yılında okulda kayıtlı öğrenci sayısı 82 olup, 3 talebe devamsızlık yapmış, fiili mevcut 79'a inmiştir. Aynı yıl 5 öğrenci icâzetnâme almaya hak kazanmıştır (BOA, MF.İBT, 42/22). Tablo 2'deki dağılım, birinci sınıfta 50 öğrenciyle başlayan eğitimin üst sınıflara doğru hızla azaldığını göstermektedir. Bu durum, bölgedeki muntazam ibtidâi mekteplerinin yokluğu ve temel eğitim altyapısının yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Öğrencilerin büyük kısmı hazırlıksız geldiği için rüşdiye seviyesinde devam etmekte zorlanmakta, dolayısıyla mezuniyet oranı çok düşük kalmaktadır.

11 Eylül 1909 tarihli ve 1906-1907 yıllarını kapsayan imtihan cetveli ise şu şekildedir:

Tablo 3. Van Rüşdiyesi'nde Müfredat ve Öğrenci Sayıları (1906-1907)

	İşlenen Dersler	İmtihana Dahil Olan Talebe Adeti	Sınıfı Geçen Talebe Adeti	Sınıf Tekrarına Kalan Talebe Adeti	Toplam Talebe Adedi
1. Sınıf	İmlâ, Hatt-ı Rika, Coğrafya, Kırâat, Hesab, İlm-i Hal, Kur'an-ı Kerim Tecvid, Hatt-ı Sülüs, Ahlâk, Arabî, Sarf-ı Osmanî	26	20	10	30
2. Sınıf	Hatt-ı Sülüs, İmlâ, Coğrafya, Ziraat, Sarf-ı Osmanî, Ulûm-u Diniye, Hatt-ı Rika, Kur'an-ı Kerim Tecvid, Farisi, Arabî, Tarih-i İslam, Ahlâk, Hesab, Resim	15	14	7	21
3. Sınıf	Ziraat, Hesab, Farisi, Kur'an-ı Kerim Tecvid, İmlâ, Ulûm-u Dniye, Arabî, Resim, Hatt-ı Rika, Hatt-ı Sülüs, Coğrafya, Ahlâk, Nahv-ı Osmanî, Fransızca, Hıfz-ı Sıhha, Tarih-i Osmanî, Hendese	21	20	4	24

Not. Veriler BOA, MF.İBT, 243/23'ten elde edilmiştir.

1892'de rüşdiye okullarının idâdilerle irtibatlandırılması ve öğrenim süresinin dört yıldan üç yıla indirilmesiyle ders programları köklü bir revizyona uğramıştır. Yukarıdaki cetvellerden görüldüğü üzere, 1894'te dört yıllık program uygulanırken 1906-1907'de üç yıllık sisteme geçilmiştir. Buna rağmen toplam ders sayısı 38'den 42'ye yükselmiş, farklı ders başlığı ise 23'ten 21'e düşmüştür. 1892 düzenlemesiyle mülki idâdi müfredatına uygunluk

sağlanması, din ve ahlâk derslerine ağırlık verilmesi hedeflenmiştir (Kodaman, 1991: 112). 1894'te mevcut olup 1906-1907'de kaldırılan dersler (bina, dürr-i yektâ, gülistan, hamse, inşa, kavâid-i osmânî, kıssa-ı enbiyâ, maksûd, mukâyese, usûl-ü ta'lîm tekmîl-i tatbîkât) ile eklenen dersler (ahlâk, arabî, hıfz-ı sıhha, kırâat, nahv-ı osmânî, resim, târîh-i osmânî, ulûm-u dîniyye, ziraat) karşılaştırıldığında, II. Abdülhamid döneminin padişaha sadakatle bağlı, dindar ve ahlâklı nesiller yetiştirme kaygısının müfredatta güçlü bir şekilde kendini hissettirdiği anlaşılmaktadır. Bu değişim, taşrada sivil eğitim kurumlarının siyasi-ideolojik bir araç olarak konumlandırıldığını ve modernleşme sürecinin merkezi iradeyle şekillendirildiğini ortaya koymaktadır.

Vilayette tutulan hülâsa cetvelleri okulun günlük işleyişi hakkında daha ayrıntılı bilgi sunmaktadır. 30 Ocak 1895 (18 Kânûnisânî 1310) tarihli ve 1894 yılının ağustos-eylül-ekim aylarını kapsayan cetvel şu şekildedir:

Tablo 4. Van Rüşdiyesi Hülâsa Cetveli (1895)

	R.Ağustos	R.Eylül	R.Ekim
4. Sınıf	7	6	6
3. Sınıf	7	7	7
2. Sınıf	32	32	27
1. Sınıf	27	31	30
Toplam	73	76	70

Not. Veriler BOA, MF.İBT, 43/30'dan elde edilmiştir.

Cetvel ekindeki raporda okulun durumu şu ifadelerle özetlenmiştir (BOA, MF.İBT, 43/30):

“Program mucibince mekatib-i rüşdiyeden beklenen fayda mektebimizden dahi bâsıl olmakta ise de matlup dereceden ziyade terakkî yoktur. Bunun sebebi ise şimdiye kadar müntazım ibtidâî mekteplerinin bulunmaması ve mektep şebre mensup ise de devam eden şakirdanın ekserisi fakir olup bahçelere uzak ve uzak mahalden gelen ve kalemlere alınan efendiler şehâdetnameli olup olmadığı kalem ru-i esas tarafından olunmayıp her bir kimsenin kabul olunması hatta devair-i sairede olduğu gibi maârif dairesinde dahi Ahmed Efendi namında birisi mevcuttur ve mektebin ihtiyacatında müfredat olup şakirdan kuru tahta ve eski kilim üzerinde bulunmaktadır. Şimdilik maruzat-ı mütalaaatımız bundan ibaret olup bala cedvelde gösterildiği veç üzere olduğu tasdik olunur.”

Bu rapor, taşrada modern eğitimin karşılaştığı yapısal engelleri çarpıcı biçimde özetlemektedir. Bölgedeki müntazam ibtidâî mekteplerinin yokluğu, öğrencilerin rüşdiye seviyesine hazırlıksız gelmesine ve temel eğitim eksikliğine yol açmaktadır. Talebinin büyük kısmının fakir ailelerden oluşu ve okulun bahçelere uzak konumu, devamlılık sorununu derinleştirmekte ve uzak mesafeden gelen öğrencilerin düzenli katılımını zorlaştırmaktadır. Kabulde şehâdetnâme aranmaması, kalite kontrol eksikliğine neden olmakta ve her seviyeden öğrencinin kabul edilmesiyle sınıf heterojenliği artmaktadır. Eğitim materyallerinin yetersizliği (kuru tahta ve eski kilim gibi temel unsurların bile bulunmaması) pedagojik altyapının ciddi bir zaaf içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu da modern usûl-i cedîde eğitiminin taşrada fiilen uygulanmasını büyük ölçüde engellemektedir.

Bu dört temel sorun bir araya geldiğinde, Osmanlı taşra eğitiminin kurumsallaşma sürecindeki en büyük zaafı netleşmektedir. Merkezi normlar ve müfredat değişiklikleri İstanbul'dan belirlenirken, taşrada bu normları hayata geçirecek altyapı, mâlî kaynak ve sosyal taban yeterli düzeyde oluşturulmamıştır. Van Rüşdiyesi örneği, Tanzimat ve Abdülhamid dönemi modernleşme çabalarının taşradaki sınırlarını ve merkezi düzenlemeler ile taşra koşulları arasındaki yapısal uyumsuzluğu göstermesi açısından kıymetlidir.

25 Eylül 1895 (13 Eylül 1311) tarihli hülâsa cetveli ise şu şekildedir:

Tablo 5. Van Rüşdiyesi Hülâsa Cetveli (1895)

	R.Ağustos	R.Eylül	R.Ekim
4. Sınıf	6	6	6
3. Sınıf	6	5	5
2. Sınıf	22	21	21
1. Sınıf	33	29	29
Toplam	67	61	61

Not. Veriler BOA, MF.İBT, 47/92'den elde edilmiştir

Aynı tarihe yakın 30 Ekim 1895 (18 Teşrinievvel 1311) cetvelinde de benzer durumlar dile getirilmiştir. Nitekim, muallim-i evvelin istifası, talebinin Van Askerî Rüşdiyesi'ne geçişi, sıra, harita, kitap gibi temel materyallerin eksikliği ve bazı öğretmenlerin üşengeçlik göstermesi nedeniyle okulun arzu edilen seviyede eğitim veremediği açıkça ifade edilmiştir (BOA, MF.İBT, 47/92; 48/31). Her iki hülâsa cetveli de merkezden bakıldığında modernleşme hamlelerinin parlak görüldüğü bir dönemde taşrada mikro düzeyde karşılaşılan gerçekliğin oldukça farklı olduğunu göstermektedir.

Eğitim Materyalleri ve Lojistik Sorunları

Rüşdiye mekteplerinde modern eğitim-öğretimin sağlıklı yürüyebilmesi, yalnızca öğretmen ve talebinin gayretiyle sınırlı kalmamaktadır. Aynı zamanda derslerde kullanılan araç-gereç, kitap ve yardımcı kaynakların varlığı ile niteliği de belirleyici olmaktadır. Kara tahta, coğrafya haritaları ve küre gibi materyaller, geleneksel medrese eğitimiyle yetişmiş talebe ve aileler için tamamen yeni ve ilgi çekici unsurlar hâline gelmiştir. Osmanlı taşra okullarında ihtiyaç duyulan risâle, kitap, harita ve diğer kaynaklar, kural olarak Maârif Nezâreti tarafından posta yoluyla temin edilip gönderilmekteydi. Van Rüşdiye Mektebi için talep edilen eserler Nezâret Kütüphanesi'nde mevcut ise derhal yola çıkarılırdı. Bu eserler genellikle Trabzon limanına vapurla, oradan Erzurum'a ve nihayet kara yoluyla Van'a ulaştırılırdı (BOA, MF.MKT, 5/28).

Okulun açılışını izleyen ilk yıllarda, 1863'te kitap ve risâle talebi yapılmış (BOA, A.MKT.MHM, 258/62), ardından 1872 (BOA, MF.MKT, 5/28) ve 1876 (BOA, MF.MKT, 39/120) yıllarında benzer talepler yinelenmiştir. 1888 yılına gelindiğinde Van Merkez ve Bahçeler rüşdiyelerindeki Kıta'ât-ı Hamse haritalarının yıpranarak kullanılamaz hâle geldiği, coğrafya derslerinin aksamakta olduğu, Adilcevaz ve Edremid rüşdiyelerinde ise hiç harita bulunmadığı bildirilmiş, vilâyet dört okul için toplam dört takım harita talep etmiştir. Maârif Nezâreti bu isteği uygun görmüş ve haritaların irsaline karar vermiştir (BOA, MF.MKT, 99/26).

Harita taleplerinin ısrarlı ve yinelenen niteliği, salt pedagojik bir gereksinimden kaynaklanmamaktadır. Osmanlı Devleti'nin önceki dönemlerinde harita ağırlıklı olarak askerî, bahriye ve bayındırlık gibi pratik sahalarda kullanılmışken, eğitim alanında sistematik bir ders aracı hâline gelmesi, devletin toprak bütünlüğünü ve hükümdara sadakati genç nesillere görsel olarak aşılamaya çalıştığı döneme denk düşmektedir (Fortna, 2015: 206-212). Harita dersleri, imparatorluğun geniş coğrafyasını bir bütün olarak göstererek talebede "vatan" bilincini pekiştirmeyi ve parçalanma endişesine karşı birleştirici bir etki yaratmayı amaçlamıştır. Van gibi sınır vilâyetlerinde haritaların ısrarla talep edilmesi ve merkezden temin edilmesi, coğrafya öğretiminin ötesinde siyasî-idarî bir bütünlük stratejisinin taşradaki uzantısı olarak değerlendirilmelidir. Merkezin vatanseverlik ve sadakat vurgusunu yerel düzeyde hayata geçirme çabası içinde olduğu görülmektedir.

Buna karşın lojistik gecikmeler ve materyal yetersizliği, bu stratejik hedefin taşrada fiilen gerçekleşmesini büyük ölçüde sekteye uğratmıştır. Kitap ve harita gönderiminin Trabzon-Erzurum-Van kara yolu üzerinden yapılması, ulaşımın zorluğu ve mevsim şartları nedeniyle aylarca sürmekte, bu da derslerin aksamasına yol açmaktadır. Yine bu zorluklar okulun eğitim kalitesini ve öğrenci motivasyonunu olumsuz etkilemiştir. Öğretmen ve idarecilerin raporlarında sıkça yer alan "müfredat eksikliği" ile "araç-gereç yetersizliği" şikâyetlerinin temelini oluşturmuştur.

Van Vilâyeti'nde Diğer Rüşdiye Okulları

Van Vilâyeti genelinde Tanzimat ve II. Abdülhamid dönemlerinde birden fazla rüşdiye teşkil edilmiştir. Bu okullar genellikle kaza merkezlerinde kurulmuş; merkezi nizamnâmeğe göre standartlaşma hedeflerine rağmen yerel şartlar nedeniyle Van Merkez Rüşdiyesi ile benzer engellerle karşılaşmıştır.

Aşağıdaki Tablo 6, 1862-1906 yılları arasında Van Vilâyeti'nde açıldığı tespit edilen rüşdiye mekteplerini sancak/kaza, açılış tarihi, okulun ismi ve kaynak açısından özetlemektedir.

Tablo 6: 1862-1906 yılları arasında Van Vilâyeti'nde açıldığı tespit edilen Rüşdiye Mektepleri

Sancak/Kaza	Açılış Tarihi	Okulun İsmi
Van Merkez	1862	Van Merkez Rüşdiye Mektebi
Van Merkez	1868	Van Bahçeler Rüşdiye Mektebi
Van Merkez	1892	Van Askerî Rüşdiye Mektebi
Van Merkez	1906	Van İnas Rüşdiye Mektebi
Van Adilcevaz	1882	Adilcevaz Rüşdiye Mektebi

Van Edremiz	1874	Edremiz/Zivistan Rüşdiye Mektebi
Van Erciş	1887	Erciş Rüşdiye Mektebi
Van Gevaş	1887	Gevaş Rüşdiye Mektebi
Hakkâri Albak	1865	Albak Rüşdiye Mektebi
Hakkâri Çölemerik	1886	Çölemerik Rüşdiye Mektebi
Hakkâri Gevar	1877	Gevar Rüşdiye Mektebi

Not. Veriler BOA, A.MKT.MHM. 258/62; BOA, İ.DH. 579/40318; BOA, DH.MKT. 1911/76; BOA, MF.MKT. 193/55; BOA, MF.MKT. 1069/32; BOA, MF.İBT. 4/67; BOA, İ.DH. 1032/81314; BOA, MF.İBT. 37/39; BOA, İ.MVL. 532/23870; BOA, MF.MKT. 104/104 ve BOA. MF. İBT. 10/53'ten elde edilmiştir.

Tablo 6, Van Vilâyeti'nde rüşdiye mekteplerinin 1862'de Van Merkez'deki ilk sivil okulun açılışıyla başlayan yavaş ve yerel inisiyatif odaklı yayılımını ortaya koymaktadır. 1862-1880 arası dönemde yalnızca 3-4 okul tesis edilmiş ve bunlar ağırlıklı olarak Van Merkez ile yakın kazalarda yoğunlaşmıştır. Buna karşılık 1882-1898 yılları arasında, özellikle 1886-1898 döneminde 7 yeni rüşdiye kaydedilmiştir (Adilcevaz 1882, Erciş 1887, Gevaş 1887, Çölemerik 1886, Gevar 1877).

Bu artışın zamanlaması, II. Abdülhamid döneminin Pan-İslamist politikalarıyla yakından ilişkilidir. Doğu vilayetlerinde (Vilâyat-ı Sitte) Müslüman okullaşma, “terbiye” misyonu çerçevesinde devletin meşruiyetini güçlendirme aracı olarak teşvik edilmiştir (Deringil, 2014: 81-121). 1890'lardaki Ermeni olayları (1890 Erzurum, 1894-1896 Sason/Zeytun, 1895-1896 Van ve Doğu Anadolu hadiseleri) sonrasında Müslüman nüfusu güçlendirme ihtiyacı daha belirgin hâle gelmiş ve Ermeni okullarının (özellikle misyoner ve cemaat okullarının) hızlı yayılmasına karşı Müslüman rüşdiyeleri ön plana çıkarılmıştır (Nalbadian, 1963: 118-127; Erdoğan, 2007: 206-295; Deringil, 1998: 68-92; Bingöl, 2018: 444-477). Tablo verileri bu korelasyonu doğrulamakta ve artışın en yoğun yaşandığı dönem, Ermeni olaylarının zirve yaptığı yıllara denk düşmektedir.

Van Merkez Rüşdiyesi'nin karşılaştığı zorluklar, vilâyetin diğer rüşdiyelerinde de benzer biçimde kendini göstermiştir. Adilcevaz, Erciş, Gevaş, Çölemerik ve Gevar gibi kaza rüşdiyeleri, merkezî destek yetersizliği nedeniyle halk katkısına veya sınırlı yerel kaynaklara bağımlı kalmış; bina inşası ve onarımları gecikmiş, öğretmen maaşları düşük tutulmuş, öğrenci temini ibtidâî mekteplerinin yetersizliği nedeniyle zorlaşmıştır (Genli, 2025: 295-296). Modern müfredat ile İslâmî unsurların birleşmesi bu kurumları Ermeni okullarına karşı denge unsuru hâline getirmişse de (Fortna, 2002: 165-201), yerel sosyo-politik koşullar (aşiret dinamikleri, ekonomik zorluklar, dil bariyeri) niteliksel dönüşümü büyük ölçüde kısıtlamıştır (Bruinessen, 2003: 133-192).

Van Vilâyeti ve Hakkâri Sancağı'nda 1862-1914 yılları arasında uygulanan eğitim politikaları, Osmanlı'nın taşrada modernleşme girişimlerinin hem potansiyelini hem de yapısal sınırlılıklarını gösteren önemli bir vaka sunmaktadır. Merkezi normların yerel koşullarla uyumsuzluğu (ibtidâî ve idâdî eksikliği, kız eğitimi gecikmesi, öğretmen kalitesi ve maaş sorunları, kültürel-sosyoekonomik engeller) reformların yaygınlaşmasını zorlaştırmış ve niceliksel artışa rağmen niteliksel ilerleme sağlanamamıştır. Buna rağmen bu girişimler sınırlı da olsa bir altyapı oluşturmuş ve Cumhuriyet dönemi eğitim reformlarına zemin hazırlamıştır. Van örneği, taşranın yerel dinamiklerinin eğitim politikalarının uygulanabilirliğini nasıl şekillendirdiğini ve kısıtladığını açıkça ortaya koymaktadır.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin taşrada modern orta öğretim kurumlarını yaygınlaştırma ve merkezî kontrol altına alma çabası, Van Vilâyeti özelinde incelendiğinde, Tanzimat ve II. Abdülhamid dönemlerindeki kararlı merkezîleşme politikalarının taşra gerçekliğiyle karşılaştığında önemli sınırlarla karşılaştığı görülmektedir. 1862/1863 yılında Van Sancağı merkezinde halkın maddi katkısıyla inşa edilerek resmen eğitime açılan Van Rüşdiye Mektebi, Doğu Anadolu'da rüşdiye seviyesinde modern eğitimin ilk kurumsal temsilcileri arasında yer almıştır. Ancak fizikî altyapıdaki sürekli sorunlar, maaşların düşük ve düzensiz ödenmesi, merkez-taşra arasındaki mâlî-idarî dengesizlik, materyal yetersizliği, öğrenci devamlılığındaki gerileme ve personel istikrarsızlığı, okulun ideal işleyişten uzak kalmasına yol açmıştır.

Vilâyet açılan rüşdiyeler (Adilcevaz, Erciş, Gevaş, Çölemerik, Gevar vb.) incelendiğinde, Van Merkez Rüşdiyesi'nin karşılaştığı zorlukların vilâyet çapında tekrar eden bir örüntü oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bu okulların çoğu, merkezî destek yetersizliği nedeniyle yerel inisiyatiflere ve sınırlı kaynaklara bağımlı kalmış; bina

inşası ve onarımları gecikmiş, öğretmen maaşları düşük tutulmuş, öğrenci temini ibtidâî mekteplerinin yetersizliği nedeniyle zorlaşmıştır. II. Abdülhamid dönemindeki Pan-İslamist politikalar ve 1890'lardaki Ermeni olayları sonrasında yaşanan sayısal artış (1886-1898 arası 7 yeni okul), Müslüman nüfusu güçlendirme ve Ermeni okullarına karşı denge oluşturma kaygısını yansıtsa da, niteliksel dönüşüm büyük ölçüde sağlanamamıştır. Sosyo-politik koşullar (ekonomik zorluklar, kültürel engeller), yerel ahali katkılarıyla kısmi bir yayılma sağlamış ancak modern eğitimin kurumsallaşmasını ve pedagojik etkinliğini ciddi biçimde kısıtlamıştır.

Bu çalışma, literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Osmanlı eğitim tarihi üzerine yapılan çalışmalar genellikle İstanbul merkezli veya genel vilâyet istatistiklerine dayalı büyük ölçekli analizler sunarken, Doğu Anadolu'da (özellikle Van Vilâyeti ve Hakkâri Sancağı gibi sınır bölgelerinde) mikro-tarih düzeyinde ve vilâyet geneli karşılaştırmalı arşiv temelli incelemeler sınırlıdır. Van Rüşdiye Mektebi'nin ve vilâyet genelindeki diğer rüşdiyelerin idarî, mâlî, fizikî ve pedagojik serüveni, merkezi normlarla taşra gerçekliği arasındaki mesafeyi belgelerken, Osmanlı taşra eğitiminin kurumsallaşma sürecindeki yapısal engelleri (kaynak dağılımı öncelikleri, bürokratik hantallık, yerel dinamiklerle uyumsuzluk) ve direnç noktalarını (ibtidâî/îdâdî eksikliği, öğretmen kalitesi ve maaş sorunları) net biçimde ortaya koymaktadır.

Buna rağmen Van Vilâyeti'ndeki rüşdiyeler yarım asırdan fazla varlığını sürdürmüş; öğretmen kadrosu ve öğrenci mevcudu açısından bölgenin en önemli eğitim kurumları olma özelliğini korumuştur. Okullarda görev yapan muallimler ile hademeler arasındaki maaş ve tayin mücadeleleri, Osmanlı modernleşme sürecinin en alt kademelere kadar sirayet eden mâlî dar boğazı gözler önüne sermektedir. Bu girişimler tüm zorluklara rağmen sınırlı da olsa bir altyapı oluşturmuş ve Cumhuriyet dönemi eğitim reformlarına zemin hazırlamıştır.

Sonuç olarak, Van Rüşdiye Mektebi ve vilâyet genelindeki diğer rüşdiyeler, Osmanlı taşra eğitim sisteminin hem başarılarını hem de yapısal zaaflarını temsil eden tipik örneklerdir. Merkezin modernleştirici hedefleri ile taşranın sınırlı imkânları arasındaki uçurum, modern orta öğretimin yaygınlaşmasını geciktirmiştir. Ancak bu kurumlar bölgede yeni bir eğitim kültürünün filizlenmesine öncülük ederek kalıcı bir tarihî işlev üstlenmiştir. Bu çalışma, Osmanlı eğitim modernleşmesinin taşradaki sınırlarını mikro-tarih ve vilâyet ölçeğinde tartışmaya katkı sunarak, gelecekteki karşılaştırmalı araştırmalara zemin hazırlamaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar, bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek

Yazar bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederiz.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma, tek yazarlı olup yazarın katkı oranı %100'dür.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma etik kurul izni gerektiren bir çalışma olmadığından etik kurul onayı alınmamıştır.

Kaynakça

- Akgündüz, M. (2004). *Osmanlı medreseleri, XIX Asır*. Beyan Yayınları.
Akyüz, Y. (2020). *Türk eğitim tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2020*. Pegem Yayınları.
Alkan, M. Ö. (2000). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e eğitim istatistikleri 1839-1924* (Cilt 6). DİE Yayınları.

- Altınova, A. (2010). *Osmanlı modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri* [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Arvas, T. Z. (2016). *Sultan II. Abdülhamid döneminde Van Vilayeti (sosyal, ekonomik, idari ve demografik yapı)* [Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Bilim, C. Y. (1984). *Tanzimat devri'nde Türk eğitiminde çağdaşlaşma (1839-1876)*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Bingöl, Ş. (2018). *XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Van*. [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Bruinessen, M. van. (2003). *Ağa, şeyh ve devlet: Kürdistan'ın sosyal ve politik örgütlenmesi*. İletişim Yayınları. İstanbul.
- Cengiz, A., ve Karataş M., (2020). Ayaş Rüşdiye Mektebi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (24), 105-116.
- Demirel, M. (2002). Türk eğitiminin modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri. *Türkler* (Cilt 15, 44-60). Yeni Türkiye Yayınları.
- Deringil, S. (2014). *İktidarın sembolleri ve ideolojisi II. Abdulhamid Dönemi*. (Gül Çağal Güven, Çev.). Doğan Kitap. İstanbul.
- Erdoğan, D.İ. (2007). *Osmanlı devleti'nde Amerikalı misyonerler ve Van Ermeni isyanı (1896)*. [Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Ergin, O. (1977). *Türkiye Maârif tarihi* (Cilt 1). Eser Kültür.
- Fortna, B. C. (2015). *Mekteb-i hümayun*. İletişim Yayınları.
- Genli, M. E. (2025). *Van ve çevresinde eğitim faaliyetleri (1862-1914)*. Eğitim Yayınevi.
- Gündüz, M. (2015). *Osmanlı eğitim mirası: Klasik ve modern dönem üzerine makaleler*. Doğu-Batı Yayınları.
- İbnü's Şeyh Nafi, M. C. (2001). *Maârif-i Umumiye Nezâreti tarihçe-i teşkilat ve icraatı*, XIX. asır Osmanlı Maârif tarihi (T. Kayaoğlu, Haz.). Yeni Türkiye Yayınları.
- Karal, E. Z. (2011). *Osmanlı tarihi: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat devirleri (1789-1856)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kodaman, B. (1991). *Abdülhamid devri eğitim sistemi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Nalbadian, L. (1963). *The Armenian movement, the development of Armenian political parties through the nineteenth century*. University of California Pres. Berkeley.
- Öztürk, C. (2008). Rüşdiye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 35, 300-303).
- Sakaoğlu, N. (1991). *Osmanlı eğitim tarihi*. İletişim Yayınları.
- Salname-i Devlet-i Osmaniye (H. 1289, 1290, 1291, 1292, 1293, 1294, 1298, 1299, 1300, 1301, 1302, 1303, 1304, 1305), İstanbul.
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye (H. 1316, 1317, 1318, 1319, 1321), İstanbul.
- Salnâme-i Vilayet-i Erzurum (H. 1288, 1290, 1291, 1292), Erzurum.
- Somel, S. A. (2015). *Osmanlı'da eğitimin modernleşmesi (1839-1908)*. İletişim Yayınları.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM. 258/62).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). Defterler (DH.SAİDd. 109/417).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT. 1911/76).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). Dahiliye (İ.DH. 1112/87041, 1032/81314, 579/40318).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). İrade Meclis-i Vala (İ.MVL. 532/23870).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi Evrakı (MF.İBT. 14/62, 17/69, 243/23, 31/133, 42/22, 43/30, 47/92, 48/31, 9/14, 37/39, 4/67, 10/53).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). Mektubi Kalemi Evrakı (MF.MKT. 10/124, 100/3, 104/52, 104/104, 106/79, 1063/43, 107/14, 108/66, 130/104, 170/136, 177/5, 189/96, 216/45, 23/20, 236/51, 239/49, 247/13, 271/37, 278/10, 278/51, 3/24, 39/120, 44/30, 45/63, 46/40, 5/28, 52/70, 56/100, 57/33, 61/39, 72/1, 746/7, 75/53, 822/35, 933/17, 99/26, 52/49, 1069/32).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD. 1083/25).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). Yıldız Esas Evrakı (Y.EE. 132/7).

- Uyanık, E. (2012). Tanzimat Döneminde Modern Eğitimin Yaygınlaştırılması Yolunda Pratik Bir Çözüm: Yarı(m) Rüştîyeler. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 31(51), 1-28.
- Yıldız, H. (2021). II. Abdülhamid'in Doğu Vilayetleri (Vilayat-ı Sitte) eğitim politikası. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 7(4), 763-783. <https://doi.org/10.21551/jhf.1018725>

EXTENDED SUMMARY

The present study investigates the institutionalisation and dissemination process of modern secondary education in the Ottoman provinces, with a primary focus on Van Province's first rüşdiye school, while also providing a comparative perspective on other rüşdiyes established across the province. Opened officially in the centre of Van Sanjak in H. 1279 (1862/1863), Van Rüşdiye School represents the earliest institutional attempt to introduce modern intermediate-level education in Eastern Anatolia. By systematically analysing thousands of archival documents from the Ottoman Prime Ministry Archives – particularly the Ministry of Education Correspondence Records (MF.MKT), Primary Education Office Records (MF.İBT), Council of State Documents (ŞD), and related personnel files – along with state and education yearbooks, this research reveals the administrative, financial, infrastructural, and pedagogical history of Van Rüşdiye School from its foundation until its activities effectively ceased in the early twentieth century, and extends the analysis to the broader pattern of rüşdiye proliferation in Van Province. The school was constructed entirely with local resources: in 1862/63, the inhabitants of Van contributed 37,000 kuruş to build it in the Hafızıye neighbourhood (known locally as “Bahçeler”). Shops constructed around the building were intended to generate rental income for the province's primary (ibtidâî) schools, reflecting an early effort at financial self-sufficiency in a remote region. Despite this promising local initiative, the building deteriorated rapidly. By the mid-1890s, it had become dilapidated to the point of collapse, and repeated requests for repairs or a new structure were either rejected or delayed by endless bureaucratic correspondence and incomplete documentation. Competition for scarce resources with other institutions (military, judiciary, and the planned Van İdadi School) further postponed solutions, highlighting the structural tension between the centre's modernisation ambitions and the province's chronic lack of funds.

This pattern of challenges was not unique to Van Central Rüşdiye. A survey of other rüşdiyes in Van Province (such as those in Adilcevaz, Erciş, Gevaş, Çölemerik, and Gevar) reveals that similar problems – inadequate buildings, irregular and low salaries, material shortages, personnel instability, and difficulties in student recruitment due to weak primary education networks – recurred across the province. The numerical expansion of rüşdiyes, particularly between 1886 and 1898, coincided with the peak of Armenian events and II. Abdülhamid's Pan-Islamist policies aimed at strengthening Muslim education in the Eastern provinces (Vilâyat-ı Sitte). While this led to a temporary increase in school numbers, qualitative development remained limited due to persistent structural constraints, local socio-political dynamics, and insufficient central support.

Throughout its existence, Van Rüşdiye School suffered from severe financial constraints that affected every aspect of its operation. Teachers' and janitors' salaries fell far below the levels stipulated in the 1869 Regulation of Public Education (Maârif-i Umumiye Nizamnamesi), were paid irregularly, and were often reduced due to budgetary shortages. Archival records show that even modest wages were frequently delayed, prompting repeated transfer requests that were usually denied because of the acute shortage of qualified staff in the eastern provinces. The calligraphy instructor İsa Efendi's uninterrupted 44-year service (1864–1908) stands out as an exceptional case of dedication amid widespread instability. Student numbers fluctuated significantly, peaking at over 80–110 in the mid-1890s before declining sharply due to competition from the newly opened Van Military Rüşdiye (1892), which offered free education, uniforms, boarding facilities, disciplined instruction, and a direct path to officership – advantages that appealed strongly to middle- and lower-class families.

The correspondence between the Ministry of Education and Van Province authorities reveals a persistent administrative tug-of-war. Requests for repairs, salary adjustments, or additional resources were routinely returned for missing plans, estimates, or justifications, reflecting both the Ministry's rigid procedures and its genuine lack of funds. Even minor repairs approved in 1895 required lengthy negotiations, and the Ministry's praise for local officials who returned unspent portions of small allocations (e.g., 422 kuruş 30 para out of 1,340 kuruş) ironically underscores the extreme scarcity of resources.

In 1906 the Ministry decided to close both Van and Erciş rüşdiyes and redirect resources to a modern idadi in the provincial capital, yet archival evidence indicates this reorganisation was never fully implemented due to financial constraints and local resistance. Van Rüşdiye School thus embodies the paradoxical nature of late Ottoman educational modernisation in the provinces: a concrete expression of the state's ambition to extend modern schooling beyond Istanbul, yet constrained by chronic underfunding, infrastructural decay, administrative friction, and socio-political realities. While it never fully achieved the standards set by the 1869

Regulation, it sustained modern intermediate education in a remote and economically disadvantaged region for nearly half a century and helped lay the groundwork for later educational developments.

In conclusion, Van Rüşdiye School and the other rüşdiyes in Van Province serve as a microcosm of the broader challenges faced by the Ottoman state in institutionalising modern education outside the imperial core. Their establishment marked a pioneering step for Eastern Anatolia, while their persistent difficulties highlight the structural limits of Tanzimat and Hamidian modernisation when confronted with the empire's vast territorial, financial, and socio-political constraints. This study contributes to filling a gap in the literature by offering a detailed, archive-based, province-wide analysis of educational modernisation in a frontier region, where such micro-historical and comparative examinations remain scarce.